

SYGNAŁY, MODULACJA I SYSTEMY

Próbkowanie sygnałów

Wstęp

W licznych zastosowaniach praktycznych, sygnały muszą mieć postać cyfrową. Obecnie dotyczy to większości przypadków, w których jest wykorzystywane przetwarzanie sygnałów. Oznacza to konieczność operowania dyskretnymi wartościami czasu, dla których sygnał jest określony, jak i dyskretnymi wartościami samego sygnału. Jedynie taka postać sygnału, nawet jeśli pierwotnie jest on ciągły, pozwala na poddawanie go zamierzonym operacjom przetwarzania, które w przeważającej większości przypadków opierają się na technice cyfrowej. Jest tak we wszystkich operacjach cyfrowego przetwarzania służących detekcji, szacowaniu parametrów, analizie widmowej, transmisji w systemach cyfrowych, rejestracji i przechowywaniu sygnału oraz wielu innych. Przetwarzanie ciągłego sygnału $x(t)$ w równoważny mu, w określonym sensie, dyskretny sygnał $\{x_n\}$ jest nazywane próbkowaniem. Przyporządkowywanie wartościom sygnału dopuszczalnych wartości dyskretnych nosi nazwę kwantyzacji. Ćwiczenie jest poświęcone omówieniu operacji próbkowania i ilustracji wpływu parametrów próbkowania na jakość odtwarzania.

Definicja operacji próbkowania

Próbkowaniem nazywa się operację przyporządkowania ciąglemu sygnałowi $x(t)$, określone w ogólnym przypadku w nieskończonym przedziale czasu $-\infty < t < \infty$, ciągu jego próbek $\{x_n\}$ $x_n = x(t_n)$, określonych w chwilach czasowych t_n .

$$x(t); t \in \mathbb{R} \quad x_n = x(t_n) \quad \{x_n; n \in \mathbb{N}\}; \quad (1)$$

Najczęściej chwile czasowe t_n są równomiernie rozmieszczone na osi czasu a stała odległość między nimi T_p jest wyznaczona przez częstotliwość próbkowania f_p (lub pulsację próbkowania ω_p)

$$T_p = \frac{1}{f_p} = \frac{2\pi}{\omega_p} \quad (2)$$

Wynikiem próbkowania jest więc ciąg próbek sygnału, odpowiadających jego wartościom w chwilach

$$t_n = nT_p \quad (3)$$

Oczywiście jest pożądaną aby przejście od ciągłej funkcji $x(t)$ do ciągu jej próbek $\{x_n\}$ nie było związane z utratą informacji o sygnale. W przypadku sygnałów zdeterminowanych naturalny jest postulat aby ciąg próbek umożliwiał odtworzenie kształtu sygnału poddanego wcześniej próbkowaniu. Również w przypadku sygnałów losowych żądanie to jest uzasadnione, gdyż poddawanie próbkowaniu jego konkretnej realizacji powinno gwarantować możliwość jej wiernego odtworzenia. W jakim stopniu odtworzenie to jest możliwe oraz jaki stopień wierności jest możliwy do osiągnięcia było przedmiotem dociekań teoretycznych, które doprowadziły do sformułowania twierdzenia o próbkowaniu. Zostanie ono podane poniżej po przedstawieniu rozważań, które doprowadziły do jego sformułowania.

Widmowy opis operacji próbkowania

Przyjmijmy, że ciągły sygnał $x(t)$ ma widmo $X_a(\Omega)$

$$X_a(\Omega) = \int_{-\infty}^{\infty} x(t) e^{-j\Omega t} dt \quad (4)$$

Dyskretny sygnał $\{x_n\}$, odpowiadający sygnałowi ciągłemu $x(t)$, można przybliżyć funkcją

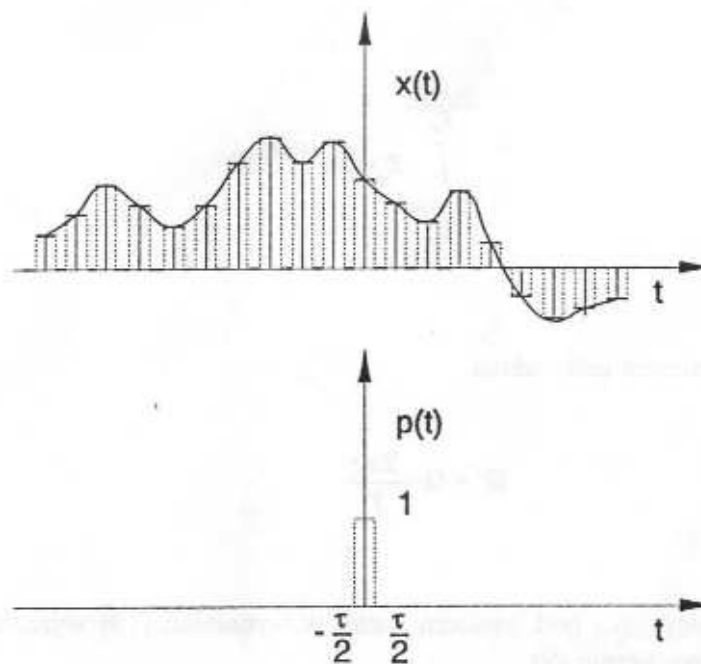
$$x_n = \lim_{\tau \rightarrow 0} \frac{1}{\tau} \int_{t=(n-\frac{1}{2})T_p}^{t=(n+\frac{1}{2})T_p} x(t) p(t-nT_p) dt = \int_{-\infty}^{\infty} x(t) \delta(t-nT_p) dt \quad (5)$$

a widmo sygnału dyskretnego można, zgodnie z (4), przedstawić w następujący sposób

$$\begin{aligned} X_a^p(\Omega) &= \lim_{\tau \rightarrow 0} \sum_{n=-\infty}^{\infty} \frac{1}{\tau} \int_{t=(n-\frac{1}{2})T_p}^{t=(n+\frac{1}{2})T_p} x(t) p(t-nT_p) e^{-j\Omega t} dt = \int_{-\infty}^{\infty} x(t) \delta(t-nT_p) e^{-j\Omega t} dt = \\ &+ \sum_{n=-\infty}^{\infty} x_n e^{-j\Omega n T_p} = \sum_{n=-\infty}^{\infty} x_n e^{-j\omega n} = X(e^{j\omega}) \end{aligned} \quad (6)$$

W (5) i (6) wykorzystano pomocniczą funkcję prostokątną $p(t)$

$$p(t) = \begin{cases} 0; & |t| \leq \frac{\tau}{2} \\ 1; & |t| > \frac{\tau}{2} \end{cases} \quad (7)$$

rys.1 Sygnał ciągły $x(t)$, przybliżenie jego wersji dyskretnej $x_d(t)$ oraz pomocnicza funkcja $p(t)$.

Wykorzystując (4) można próbki x_n , sygnału ciągłego, pobrane w chwilach $t_n = nT_p$ wyrazić następującą zależnością

$$x_n = x(nT_p) = \frac{1}{2\pi} \int_{-\infty}^{\infty} X_a(\Omega) e^{j\Omega nT_p} d\Omega \quad (8)$$

Widmo $X(e^{j\omega})$ jest okresową funkcją częstotliwości kołowej ω o okresie 2π . Wynika to z okresowości zespolonej funkcji wykładniczej $e^{j\omega}$, której funkcją jest rozpatrywane widmo. Wychodząc zatem z założenia, że jest możliwe rozwinięcie tej funkcji na szereg Fouriera uzyskuje się następujące wyrażenie, określające zależność próbki x_n sygnału $x(t)$ od widma $X(e^{j\omega})$

$$x_n = \frac{1}{2\pi} \int_{-\pi}^{\pi} X(e^{j\omega}) e^{j\omega n} d\omega \quad (9)$$

Jest pożądanie ustalenie zależności między widmami $X(\Omega)$ i $X(e^{j\omega})$ na podstawie porównania zależności (8) i (9). Można to osiągnąć wyrażając całkę w wyrażeniu (8) w postaci sumy całek oznaczonych na przedziałach o długości 2π , pokrywających cały nieskończony przedział $(-\infty, \infty)$

$$x_n = \frac{1}{2\pi} \sum_{r=-\infty}^{\infty} \int_{\frac{(2r-1)\pi}{T_p}}^{\frac{(2r+1)\pi}{T_p}} X_a(\Omega) e^{j\Omega n T_p} d\Omega \quad (10)$$

Wprowadzając nową zmienną całkowania

$$\Omega' = \Omega - \frac{2\pi r}{T_p} \quad (11)$$

można każdą całkę występującą pod znakiem sumy w wyrażeniu (10) wyrazić w sposób analogiczny do całki z wyrażenia (9)

$$x_n = \frac{1}{2\pi} \sum_{r=-\infty}^{\infty} \int_{-\frac{\pi}{T_p}}^{\frac{\pi}{T_p}} X_a\left(\Omega' + \frac{2\pi r}{T_p}\right) e^{j\Omega' n T_p} e^{j2\pi r n} d\Omega' \quad (12)$$

Zamieniając kolejność całkowania i sumowania oraz uwzględniając, że $e^{j2\pi r n} = 1$ otrzymuje się

$$x_n = \frac{1}{2\pi} \int_{-\frac{\pi}{T_p}}^{\frac{\pi}{T_p}} \sum_{r=-\infty}^{\infty} X_a\left(\Omega + \frac{2\pi r}{T_p}\right) e^{j\Omega n T_p} d\Omega \quad (13)$$

Podstawiając $\Omega = \omega/T_p$ otrzymuje się wzór mający strukturę podobną do wzoru (9)

$$x_n = \frac{1}{2\pi} \int_{-\pi}^{\pi} \frac{1}{T_p} \sum_{r=-\infty}^{\infty} X_a\left(\frac{\omega}{T_p} + \frac{2\pi r}{T_p}\right) e^{j\omega t} d\Omega \quad (14)$$

Można zatem przyjąć, że zachodzą następujące zależności między widmem sygnału analogowego $X(\Omega)$ widmem odpowiadającego mu sygnału dyskretnego $X(e^{j\omega})$

$$X(e^{j\omega}) = \frac{1}{T_p} \sum_{r=-\infty}^{\infty} X_a\left(\frac{\omega}{T_p} + \frac{2\pi r}{T_p}\right) \quad (15)$$

$$X(e^{j\Omega T_p}) = \frac{1}{T_p} \sum_{r=-\infty}^{\infty} X_a\left(\Omega + \frac{2\pi r}{T_p}\right) \quad (16)$$

Widmo $X(e^{j\omega})$ ciągu próbek $\{x_n\}$ ma postać funkcji okresowej, która powstaje z sumowania replik funkcji $X_a(\omega/T_p)$ poprzysuwanych wzdłuż osi ω o wielokrotności $2\pi/T_p$. Jeżeli zatem widmo sygnału ciągłego nie ma składowych wykraczających poza pewien przedział $[-\Omega_0, \Omega_0]$ a okres próbkowania T_p spełnia warunek

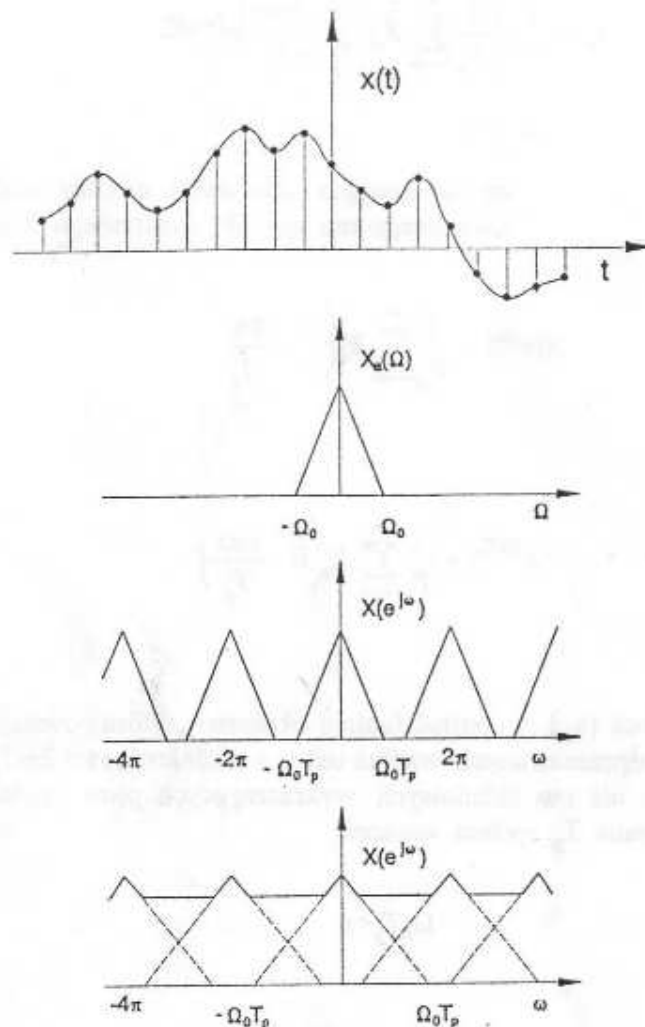
$$\Omega_0 T_p < \pi \quad (17)$$

pociągający za sobą

$$f_p \geq \frac{\Omega_0}{\pi} = \frac{2\pi F_0}{\pi} = 2F_0 \quad (18)$$

to wewnątrz przedziału $[-\pi, \pi]$ widmo $X(e^{j\omega})$ ma kształt identyczny z kształtem widma $X_a(\Omega)$ z dokładnością do zmiany skali osi pulsacji. W przeciwnym przypadku kształt $X(e^{j\omega})$ dla $-\pi < \omega < \pi$ nie jest repliką $X_a(\Omega)$. Przykładowe widmo sygnału ciągłego i odpowiadających mu sygnałów dyskretnych dla dwóch częstotliwości próbkowania przedstawiono na rys.2. Łatwo można zauważyć, że spełnienie warunku (18) pozwala odtwarzać widmo sygnału ciągłego na podstawie widma sygnału dyskretnego. W tym celu wystarczy bowiem pomnożyć widmo $X(e^{j\omega})$ przez prostokątną funkcję okna $W(\omega)$ o postaci

$$W(\omega) = \begin{cases} 1; & -\pi < \omega < \pi \\ 0; & \omega < -\pi; \omega > \pi \end{cases} \quad (19)$$

rys.2 Widma sygnału ciągłego i odpowiadających mu sygnałów dyskretnych dla dwóch częstotliwości próbkowania

Otrzymuje się wtedy widmo sygnału ciągłego $X_a(\Omega)$

$$X(e^{j\Omega T_p})W(\Omega T_p) = \left[\frac{1}{T_p} \sum_{r=-\infty}^{\infty} X_a\left(\Omega + \frac{2\pi r}{T_p}\right) \right] W(\Omega T_p) = \frac{1}{T_p} X_a(\Omega) \quad (20)$$

Przedstawione powyżej rozumowanie pozwala sformułować następujące twierdzenie znane pod nazwą twierdzenia o próbkowaniu.

Jeżeli ciągły sygnał $x(t)$, którego widmo $X_a(\Omega)$ nie ma składowych poza przedziałem $(-\Omega_0, \Omega_0)$, zostanie poddany próbkowaniu z częstotliwością nie mniejszą niż $2F_0$, przy

czym $2\pi F_0 = \Omega_0$, to uzyskany ciąg próbek $\{x_n\}$ zawiera wszystkie niezbędne informacje umożliwiające odtworzenie kształtu sygnału $x(t)$.

Twierdzenie o próbkowaniu zostało sformułowane niezależnie przez Shannona i Kotielnikowa i często jest nazywane twierdzeniem Shannona-Kotielnikowa

Odtwarzanie sygnału

Wiadomo, że mnożenie widm jest równoważne splataniu ich oryginałów. Jeśli zatem uznać, że oryginałem widma $X(e^{j\omega})$ jest sygnał o postaci

$$x_d(t) = \sum_{n=-\infty}^{\infty} x_n \delta(t - nT_p) \quad (21)$$

a oryginałem okna $W(\omega)$ jest funkcja $w(t)$

$$w(t) = \frac{1}{2\pi} \int_{-\infty}^{\infty} W(\omega) e^{j\omega t} d\omega \quad (22)$$

to odtwarzany sygnał ciągły $x(t)$ można wyrazić w następujący sposób

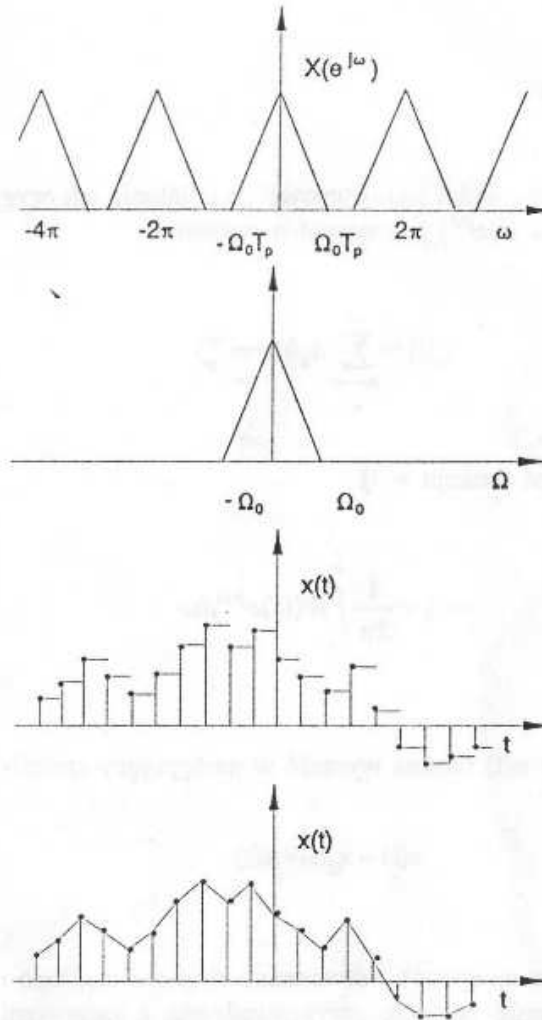
$$x(t) = x_d(t) * w(t) \quad (23)$$

Kształt funkcji okna wpływa na sposób odtwarzania sygnału ciągłego na podstawie ciągu jego próbek. Jeśli próbkowanie zostanie przeprowadzone z zachowaniem warunku (18), okno $W(\omega)$ będzie miało postać

$$W(\omega) = \begin{cases} 1; & |\omega| \leq \Omega_0 T_p \\ 0; & |\omega| > \Omega_0 T_p \end{cases} \quad (24)$$

to funkcja $w(t)$, zwana funkcją interpolującą, przyjmie postać

$$w(t) = \frac{\Omega_0 \sin(\Omega_0 t)}{\pi \Omega_0 t} \quad (25)$$

rys.3 Ilustracja idei odtwarzania sygnału i dwie różne postaci sygnału odtworzonego.

a odtwarzanie kształtu sygnału $x(t)$ będzie wierne. W każdym innym przypadku (niewłaściwie dobrana częstotliwość próbkowania, inny niż prostokątny kształt okna $W(\omega)$) odtwarzanie prowadzi do kształtu $x_1(t)$ różniącego się od $x(t)$. Na rys.3 pokazano 2 różne kształty uzyskiwane po odtwarzaniu. Dokładność odtwarzania może być określona ilościowo za pomocą błędu średniokwadratowego ϵ^2

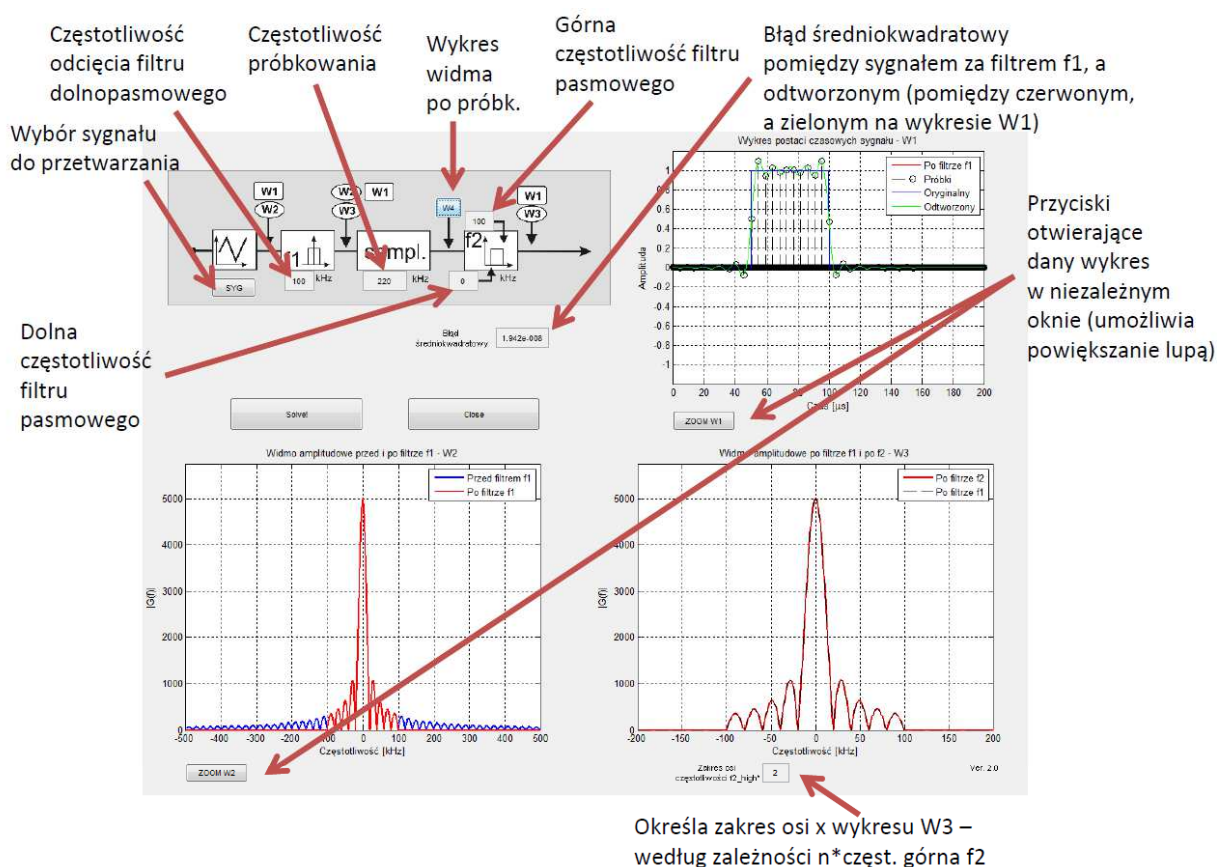
$$\epsilon^2 = \int_{-\infty}^{\infty} [x(t) - x_1(t)]^2 dt \quad (26)$$

Poprawność operacji próbkowania zależy od spełnienia przez widmo próbkowanego sygnału warunku sformułowanego w twierdzeniu o próbkowaniu i właściwie wybranej częstotliwości próbkowania zgodnie z (18). Bardzo często rzeczywiste sygnały mają widma, których szerokość pasma jest zbyt duża aby wymagana przez nie częstotliwość próbkowania była możliwa do zaakceptowania. W takich przypadkach przeprowadza się wstępną filtrację ograniczającą szerokość widma. Wprowadza to oczywiście zniekształcenia sygnału poddawane próbkowaniu, a w konsekwencji niedokładności przy jego odtwarzaniu. Ćwiczenie jest poświęcone badaniu jakości próbkowania prostych sygnałów.

Przebieg ćwiczenia

Aby uruchomić skrypt należy wpisać z linii poleceń w programie MatLab *symse_sampl*. Na ekranie powinno pojawić się okno, takie jak przedstawione na **Błąd! Nie można odnaleźć źródła odsyłacza..** Początkowo okna wykresów będą puste, należy: a). wybrać sygnał (naciśnąć przycisk SYG w górnej lewej części okna), b). nacisnąć przycisk SOLVE. Opis podstawowych funkcji skryptu został przedstawiony na **Błąd! Nie można odnaleźć źródła odsyłacza..** W górnej lewej części okna skryptu znajduje się schemat z etykietami (W1, W2, W3); przedstawiają one miejsca w procesie przetwarzania sygnału, w który sporządzane są wykresy.

Rys. 1. Opis panelu skryptu używanego w ćwiczeniu

1. Dla sygnału okresowego $\sin$ przeprowadzić następujące operacje:
  - a. znaleźć minimalną szerokość filtra f_1 nie zniekształcającą widma sygnału, a jednocześnie minimalizującą szerokość filtra;
  - b. wyznaczyć częstotliwość Nyquista i częstotliwość próbkowania, ustawić $f_2 = f_1$;
  - c. naszkicować widmo po próbkowaniu (w tym celu nacisnąć przycisk $W4$, jeśli to konieczne posłużyć się lupą);
  - d. ustawić oba filtry na wartość wyznaczoną w punkcie a , a następnie zapisać błąd średniokwadratowy, dla następujących wartości częstotliwości próbkowania:
    - i. $f'_S = 0,5 \cdot f_S$,
    - ii. $f'_S = 0,9 \cdot f_S$,
    - iii. $f'_S = 1 \cdot f_S$,
    - iv. $f'_S = 1,2 \cdot f_S$,
    - v. $f'_S = 2 \cdot f_S$,
 gdzie f_S jest częstotliwością próbkowania wyznaczoną w punkcie b .
 Skomentować otrzymane wyniki. **Uwaga: program akceptuje tylko całkowite wartości f_s , należy dokonywać zaokrągleń! Ponadto, wartości błędu poniżej 10^{-4} należy po prostu traktować jak 0);**
  - e. czy dla sygnału $\sin^2$ wyznaczona minimalna szerokość filtra (dla $\sin$) i częstotliwość próbkowania będzie wystarczająca? **Skomentować.**
2. Wykreślić zależność błędu średniokwadratowego od częstotliwości próbkowania dla pojedynczego impulsu prostokątnego (szeroki) ograniczonego pasmowo filtrem $f_1 = 100\text{kHz}$, ($f_2 = f_1$), zakres badania $f_s \in (50\text{kHz}; 300\text{kHz})$; Skomentować otrzymany wykres. Czy ustawianie częstotliwości próbkowania powyżej dwukrotnej częstotliwości Nyquista jest uzasadnione (Podpowiedź: Przeanalizować wykres $W4$)?;
3. Jak w punkcie 2 tylko dla impulsu wykładniczego. Skomentować różnice; co jest charakterystycznego w widmie sygnału okresowego?
4. Dla sygnału *pasmowy* zbadać czy możliwe jest takie dobranie częstotliwości próbkowania i szerokości f_1 i filtra f_2 (wykorzystując filtr pasmowo przepustowy) aby pomimo częstotliwości próbkowania poniżej wymaganej przez twierdzenie o próbkowaniu błąd średniokwadratowy był bliski 0? Skomentować otrzymane wyniki. Jakie warunki musi spełniać sygnał i częstotliwość próbkowania aby to było możliwe (próbkowanie poniżej cz. próbkowania wyznaczonej przez tw. o próbkowaniu bez zniekształceń)?